

УДК 7.046.3

Олена Бакович

Трактування біблійних сцен в іконостасах і вітварях церков Східного Опілля другої половини XVIII ст.

Розглянуто біблійні сцени в іконостасах і вітварях церков Східного Опілля другої половини XVIII ст. Визначено їхні художні та іконографічні особливості трактування.

Ключові слова: біблійний сюжет, вітвар, ікона, іконостас

Olena Bakovych

Interpretation of biblical scenes in the iconostases and altars of the Eastern Oppillia's churches of second half of the 18th century.

Biblical scenes in the iconostases and altars of the churches of the Eastern Oppillia of second half of the 18th century are examined. Their artistic and iconographic features of interpretation are defined.

Keywords: biblical scenes, altar, icon, iconostasis

В українській культурі вагоме місце посідає сакральне мистецтво. Його дослідженню присвячено багато мистецтвознавчих праць, зокрема приділено увагу питанню розвитку та аналізу іконостасів. Їх дослідженням займалися М. Драган [1], С. Таранущенко [2], Г. Павлуцький [3]. Проте іконостаси другої половини XVIII ст. досліджені переважно узагальнено та не виокремлено особливості пам'яток Східного Опілля, що обумовлює актуальність дослідження питання трактування біблійних сцен в іконостасах і вітварях церков зазначеного регіону.

Метою статті є розглянути особливості трактування біблійних сцен в іконостасах і вітварях церков Східного Опілля другої половини XVIII ст.

Біблійні сцени посідають важливе місце в структурі іконостасів та вітварів. Це сюжети Старого і Нового Завітів. З розвитком структури іконостаса та вітварів змінюється і художнє та іконографічне трактування таких сцен. У другій половині XVIII ст. біблійні сюжети уже мають свої особливості у різних регіонах, що зумовлене різними мистецькими і соціальними чинниками.

Сцени Старого Завіту переважно розташовують у цокольному ярусі під намісними іконами. До сюжетів Нового Завіту зараховуємо ікони

Іл. 1. «Убивство Каїном Авеля» – ікона цокольного ярусу іконостаса з церкви Різдва Пресвятої Богородиці, с. Новосілка Підгасцького р-ну Тернопільської обл. Друга пол. XVIII ст. Фото О. Бакович, 2014 р.

празників, що розташовані в окремому празниковому ярусі іконостаса. Хоча не в усіх іконостасах другої половини XVIII ст. церков Західного Поділля є празниковий ярус.

Ікони на біблійні теми змістово побудовані складніше, зазвичай вони є багатофігурними та мають складніший сюжет. Часто в таких іконах, що в цей період часто виконані в стилі рококо, бачимо певні відлуння «маньєризму», зокрема гротеск.

У іконописі розглянутого періоду збільшується увага до старозавітних тем, розвивається та розширюється іконографія ангельських сил. Значно більшу увагу майстри починають приділяти сценам життя окремих святих. Цікавими є такі сюжетні композиції, у яких

бачимо велику кількість індивідуальних типажів і етнічних деталей в атрибутах і одязі.

У другій половині XVIII ст. у храмах Східного Опілля в цокольному ярусі іконостасів (пределах), вітварів, а також як ікони лицевої сторони престолу могли вміщувати старозавітні сцени, що пов'язані з Євхаристією. Це зображення «Жертвоприношення Авраама» на лицьовій стороні престолу (антипедій) у церкві Різдва Пресвятої Богородиці с. Новосілка Підгаєцького р-ну Тернопільської обл., а також інші сюжети Старого Завіту: «Убивство Каїном Авеля» (іл. 1), «Мідний Змій» у цокольному ярусі іконостаса. У сюжетах на задньому плані бачимо, що маляр зображає конкретний пейзаж, який у другій половині XVIII ст. стає обов'язковим елементом композиції, адже тло сюжетних ікон у розглянутий період переважно є живописним, а не золоченим.

Сцена «Жертвоприношення Авраама» має традиційну для цього сюжету композицію, яка складається з трьох постатей – Авраама, Ісаака та ангела. Варто зауважити, що постать ангела є менших розмірів, ніж інші. Центр сцени становлять постаті Авраама, який стоїть біля жертовника, та Ісаака, якого бачимо навколішках на жертовнику. Ці постаті творять змістовий та колористичний центр композиції. Тло ікони та постать ангела загалом є світлішими та менш контрастними. Зображення не перевантажене деталями, велика частина тла відведена небу. З трьох боків композицію фланкує рослинність. Тракування неба з пастельними переходами кольорів і натуралістичне зображення рослин у сцені є повноцінним пейзажем.

Розглянемо зображення «Мідний змії» (іл. 2) у іконостасі церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Новосілка Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. Цей сюжет набуває поширення в українських іконостасах у XVII ст. (іконостас XVII ст. церкви Успіння Пресвятої Богородиці с. Мор'янці Яворівського р-ну Львівської обл.). Такі зображення ілюструють старозавітну оповідь про Боже покарання ізраїльського народу. Господь за непослух послав на людей нашість змії. Композиція відтворює момент, коли Мойсей встановив зображення мідного змія на стовпі. Цей знак був встановлений для того, щоб вилікувати людей від страху перед зміями, а також як нагадування про Бога. Композиція ікони складається з кількох планів. На передньому

Іл. 2. «Мідний Змій» – ікона цокольного ярусу іконостаса з церкви Різдва Пресвятої Богородиці, с. Новосілка Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. Друга пол. XVIII ст. Фото О. Бакович, 2014 р.

плані по центру високий дерев'яний стовп з перекладиною, навколо якої обвитий мідний змії. Ліворуч розташована постать Мойсея, який вказує правицею на зображення змія. Обабіч, на землі, зображена постать чоловіка. Його ліву руку обвила змія, а правою він вказує на стовп. Праворуч від стовпа розташована жіноча постать, що підносить до мідного змія дитину. Сюжет розгортається на тлі пустельно-горбистого пейзажу. На задньому плані зображені шатра й окремі люди та змії. Велику частину пейзажу займає площина неба.

У сценах «Убивство Каїном Авеля» та «Мідний Змій» із церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Новосілка Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. аналогічно, як у зображеннях «Жертвоприношення Авраама», тло трактується як пейзаж. Проте пейзаж не абстрактний, а типовий для конкретної місцевості. Майстер не перевантажує композиції другорядними посталями та деталями, тому ці сюжети є зрозумілими та максимально точно й лаконічно відображають суть.

Сюжетні сцени Нового Завіту можуть бути розташовані в цокольному та празничних ярусах іконостасів. У празничних іконах дещо змінюється композиція, а саме – стає складнішою, змінюється кількість постатей, їхній одяг, частково й жести. Основна увага акцентується на тому, що, незважаючи на буденність і спокій оточення, сцена відображає дуже важливі події історії: Божий план планомірно виконується з усіма його подробицями й глибоко втаємниченим змістом ніби буденних подій.

У іконостасах другої половини XVIII ст. церков Західного Поділля не завжди є празничний ярус. Такий ярус є переважно у високих іконостасах у вигляді суцільної стіни. Проте в більшості таких пам'яток празничний ярус перемальований, тому ми не можемо його розглядати з погляду іконографічних і художніх особливостей.

Сцени празників зображають не лише в празничному ярусі іконостасів. Вони також можуть бути центральними іконами бічних пристінних вітварів. До прикладу, центральна ікона Воздвиження Чесного Хреста в бічному вітварі Воздвиження Чесного Хреста церкви св. Параскеви с. Погорільці Золочівського р-ну Львівської обл., ікона Преображення Господнього в бічному вітварі Преображення Господнього церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин Бережанського р-ну Тернопільської обл.

Сцена Воздвиження Чесного Хреста відображає визнання віровчення та поклоніння Господу. Цей сюжет в українському сакральному мистецтві зустрічаємо ще від XI ст. У ранніх зразках майстри використовували візантійську іконографію. До другої половини XVIII ст. в українському сакральному мистецтві виробилася своя іконографія цього сюжету: багатофігурні та двофігурні (із зображенням св. Костянтина та св. Олени) композиції. Прикладом багатофігурної композиції Воздвиження Чесного Хреста другої половини XVIII ст. є центральна ікона бічного вітваря в церкві св. Параскеви с. Погорільці Золочівського р-ну Львівської обл. Живопис вітваря належить руці майстра іконостаса церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Центром ікони є зображення постаті патріарха Макарія у священничому одязі, з піднятими над головою руками з Чудотворним Хрестом Господнім. Обабіч нього розташоване духовенство (отці, диякони та чернецтво). У нижньому ярусі композиції розташовані миряни,

серед яких на передньому плані – зображення святих рівноапостольних Костянтина та Олени. Святі зображені на колінах, зі складеними молитовно руками перед Хрестом. Одягнені вони в дорогий тогочасний одяг, з коронами на голові. У руках св. Костянтина скіпетр – символ влади. Слід відзначити, що важливіші постаті (патріарха Макарія, двох отців обабіч нього, двох дияконів, св. Костянтина та Олени) у композиції є більшого розміру. Таке іконографічне вирішення сцени Воздвиження Чесного Хреста є типовим для відображення цього сюжету в другій половині XVIII ст.

Змістово поєднаною із сюжетом Воздвиження Чесного Хреста є сцена Віднайдення Чесного Хреста Господнього. До прикладу, ікона цокольного ярусу розглянутого раніше вітваря Воздвиження Чесного Хреста Господнього церкви св. Параскеви с. Погорільці Золочівського р-ну Львівської обл. У центрі композиції зображено Хрест Господній, який із землі витягають чоловіки. У верхній частині сцени розташована цариця Олена в супроводі двох жінок. Свята тримає в лівій руці хрест, на голові корона, одягнена вона в рожево-охристу туніку та синю накидку. На задньому плані зображено горбистий пейзаж.

Сцена Преображення Господнього в другій половині XVIII ст. у іконостасах і вітварях церков Західного Поділля мають традиційну для українського сакрального мистецтва XVII–XVIII ст. іконографію (намісна ікона Преображення Господнього середини XVIII ст. у іконостасі церкви Преображення Господнього с. Надрічне Бережанського р-ну Тернопільської обл.). Сцена складається із зображення Христа в центрі, обабіч Нього пророки Ілля та Мойсей, у нижньому ярусі троє учнів – Петро, Яків та Іван. Прикладом такого зображення другої половини XVIII ст. на Західному Поділлі є центральна ікона бічного вітваря Преображення Господнього в церкві Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Аналогічні за іконографією ікони цього празника використовували майстри в іконостасах другої половини XVIII ст. на Галичині, до прикладу, ікона Преображення Господнього празникового ярусу іконостаса 1784 р. церкви Св. Духа, м. Львів.

У другій половині XVIII ст. окремі сюжети набувають дещо іншого трактування. Так, сюжет Зішестя в Ад трактується як Воскресіння Хри-

стове. Ця сцена в розглянутий період може входити до празникового ярусу іконостаса, а також може бути розташована в бічному вітварі – вітвар Преображення Господнього в церкві Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Сцена відображає момент воскресіння Христа з гробу. Воскресіння Христа становить кульмінацію спасіння людини від рабства гріха, у Христі смерть і єство переможені, і через сопричастя Йому перемагаються в решті світу. Догмат про Воскресіння Христове Церква сповідує в Символах Віри, що були прийняті на Першому Нікейському (325 р.) та доповнені на Другому Константинопольському (381 р.) Соборах, котрі говорять про Христа, «що воскрес у третій день», та додано «згідно з Писанням», тобто за старозавітними пророцтвами. Догмат про Воскресіння Ісуса Христа посідає одне із центральних місць у християнському віровченні. Воскресіння Христове є завершальним актом у події нашого спасіння. Коли б Христос не воскрес, то Його наука та Його чудеса й страждання не мали б тієї ціни, яку мають тепер. Самий факт воскресіння Христа має вирішальне значення для нашої віри. Воскресіння – це найяскравіший доказ Божественної місії Ісуса Христа. Своїм воскресінням Христос, наче печаттю, затвердив істинність усього Свого Вчення. Коли б Христос не воскрес, то смерть і пекло ще б і досі панували над родом людським.

Зішестя Христа в ад нерозривно пов'язане з Його Воскресінням, власне передує йому. Христос помер і зійшов в ад для того, щоби потім воскреснути, тому ці дві теми тісно пов'язані між собою та не можуть розглядатися абсолютно окремо. Зішестя Христа в ад – це перемога над смертю, воно вже є Воскресінням. Необхідно відзначити, що в східно-християнській іконографії не зображається момент Воскресіння Христа – він нікому невідомий. У візантійській іконографії, починаючи з кінця VII ст., Воскресіння Христове змальовується саме під зображенням Зішестя Христа в ад, з якого Господь виводить Адама та інших разом з ним. Мається на увазі при цьому саме розірвання пут смерті, тобто суть перемоги Воскресіння.

Св. Євангеліє говорить, що Христос воскрес у тому самому тілі, яке було покладене до гробу, що пояснює сліди розп'яття, пустий гріб, погребальні пелени (Як. 24. 39; Ін. 20. 5-9, 20-27). Саме так зображає майстер Христа в сцені Воскресіння в бічному вітварі Преображення

Господнього другої половини XVIII ст. у церкві Введення в храм Пресвятої Богородиці с. Рекшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. Центром композиції є Христос, який піднімається на хмарах з відкритого гробу. Правицею Він благословляє, у лівиці тримає хоругву із зображенням хреста. На голові в Нього терновий вінок. На Христі біла набедрена пов'язка та червоний плащ-накидка, що розвівається. Біля відкритого гробу зображено у військових обладунках та зі списами в руках сторожу – двох воїнів.

Варто зазначити, що для іконостасів церков Східного Опілля другої половини XVIII ст. не характерний страсний ярус. Такий ярус був характерним для майстрів львівського кола у XVII – першій половині XVIII ст.

Трагування біблійних сцен в іконостасах і вівтарях церков Східного Опілля другої половини XVIII ст. має свої, характерні лише для цього регіону і періоду особливості, що пов'язано з поєднанням у творчості майстрів стійких національних традицій та нових тенденцій – західно-європейських мистецьких впливів.

1. Драган М. Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст. / М. Драган. — К. : Наук. думка, 1970. — 200 с.
2. Таранущенко С. Український іконостас / С. Таранущенко // Записки НТШ. Праці секції мистецтвознавства. — Львів, 1994. — Т. 227 (CCXXVII). — С.141–164.
3. Павлуцкий Г. Деревянные и каменные храмы [Электронный ресурс] / Г. Павлуцкий // Древности Украины. — К. : Издание Императорского Московского Археологического общества, 1905. — Вып. 1. — 124 с. — Режим доступа: <http://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/Heritage/Pavlucki.html>.